

Religinės tolerancijos samprata ir religinės tolerancijos būklės Lietuvoje bruožai

Religinės tolerancijos tema įpareigoja į religijas ir įvairias religingumo apraiškas žvelgti per kritinio vertinimo distanciją. Pati tolerancijos sąvoka suponuoja šią distanciją, nes apie toleranciją iš tiesų galime kalbėti tik tada, kada susiduriame su skirtingomis, kitoniškomis nuomonėmis, pažiūromis, įsitikinimais, vertybėmis, tradicijomis.

Toleruojame griežtąja šios sąvokos prasme tik tada, kai nepritariame, vertiname neigiamai ir prieštaraujame kitų žmonių idėjoms ir veiksams, ir turime realios galios šiuos veiksmus sutrukdyti, tačiau gerbdami tų asmenų ir asmenų grupių autonomiją ir pripažindami jiems teises, kuriomis turbūt ir patys esame pripratę naudotis, susilaikome nuo represijų jų atžvilgiu.

Susilaikymas nuo prievartos (o ta prievarta gali pasireikšti ne tik kaip tiesioginis priešiškus, bauginimas, panieka, atstūmimas, bet ir kaip išjuokimas ar ignoravimas) prieš kitaminčius dėl konformistinių, pragmatinių sumetimų arba dėl indiferentiškumo ar inertiškumo galėtų būti pavadintas pakanta, arba tolerancija plačiąja prasme. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad pakanta nebūtų pakankama prielaida dialogo ir konsenso siekiui realizuoti, nes pakanta dažniausiai maskuoja abejingumą, slaptą panieką, baimę. Kaip nurodo C.Levi-Strauss (1992), tikroji tolerancija įmanoma tik turint tvirtą savo vertybinę poziciją ir suvoktą identitetą. Šiandien, kai taip dažnai svarstomos vadinamosios Vakarų arba krikščioniškosios civilizacijos perspektyvos, išlieka aktualūs šio autoriaus pasvarstymai apie civilizacijų raidą, kultūrų konvergenciją ar diversifikaciją. Levi-Strauss požiūriu, tolerancija nebegali būti tik pasyvi ir atlaidi laikysena visuomenėje vykstančių procesų atžvilgiu, bet turėtų remtis perspektyvos įžvalga ir pasireikšti kaip aktyvi strategija siekiant tam tikrų vertybių. Šį požiūrį palaiko daugelis šiuolaikinių užsienio autorių (K.Popper, P.King, L.C.Bollinger, J.Horton) ir Lietuvos mąstytojai (J.Morkūnienė, L.Jakavonytė, R.Plečkaitis, K.Stoškus ir kiti), tuo pačiu akcentuodami tolerancijos vertybinius aspektus ir tolerancijos ribų problemą. Juk tolerancija be ribų, kaip ir nevaržoma laisvė, paneigtų pati save.

Kaip aktyvi vertybinė pozicija, tolerancija neįmanoma fanatizmo, tamsumo, nemokšiško, abejingumo, arogancijos, savanaudiškumo ar savivalės terpėje.

Tačiau kokia religinės tolerancijos specifika? Bendriausiu atveju religinė tolerancija – tai tikėjimo laisvės pripažinimas visas religijas išpažįstantiems žmonėms, o tikėjimo laisvė reiškia teisę tikėti, garbinti, liudyti, jungtis į religines bendruomenes ir nevaržomai išreikšti (praktikuoti) savo religinius įsitikinimus. Taip pat ir teisę pakeisti savo tikėjimą ar religiją. Taigi, religinė tolerancija reiškia piliečių diskriminacijos religiniu pagrindu atsisakymą, o taip pat ir pačių religijų atstovų absoliutumo pretenzijų atsisakymą. Žinia, kad dauguma demokratiškosios valstybių religinę toleranciją įtvirtina garantuodamos piliečių sąžinės laisvę, o pačios laikosi neutralumo principo.

Homogeniškumą praradusiose vakarietiško tipo visuomenėse šiandien koegzistuoja daug skirtingų religijų. Bet tai dar nereiškia, kad jos pačios ar visuomenė tas religijas kuria nors prasme akceptuoja ar toleruoja. Galimi keli požiūriai į kitas religijas.

Ekskluzyviam požiūriui būdingas savosios religinės tradicijos vertinimas kaip vienintelės teisingos, tikros religijos. Kai kuriose kalbose ši nuostata užfiksuota etimologiškai, pvz., „viera“, plg. su „viernaja“. Gali būti sutinkama, kad ir kitose religijose esama tiesos elementų, bet jie akcidentinio pobūdžio. Ekskluzyvino požiūrio šalininkai kitas religijas ir pasaulėžiūras laiko iš esmės klaidingomis, jas demonizuoja, kitaip sakant, laiko šėtono ar blogų energijų veiklos rezultatu. Iš šio požiūrio kylančios nuostatos kitų religijų atžvilgiu galėtų būti laikomos tipiškais religinės netolerancijos pavyzdžiais.

Inkluzyvino požiūrio esminis bruožas tas, kad sava tradicija laikoma tobula ir pilna, tačiau ir kitos religijos ar pasaulėžiūros nelaikomos iš esmės klaidingomis ar blogomis. Sutinkama, kad ir jos atspindi tiesą ar ieško kelio į ją. Nors kitos religijos vertinamos kaip netobulos, stokojančios apreiškimo pilnatvės, šis požiūris išties tolerantiškesnis.

Religinio pliuralizmo atveju visos religijos laikomos vienodai tikromis ir teisingomis, tačiau kartu dažniausiai netenkama betarpiško (tikėjimo) santykio su jomis. Šiuo atveju neišvengiamai į religijas žvelgiama per tam tikrą kultūrinę prizmę ir, kaip kultūros reiškiniai, jos visos vienodai gerbiamos ir lygiai vertinamos. Logiškos religinio pliuralizmo pasekmės – įvairios religinio sinkretizmo apraiškos.

Dėmesys atkreiptinas į tai, kad religinio pliuralizmo sąvoka neturėtų būti tapatinama su religijų įvairovės sąvoka. Įvairovė (arba pliuralumas) tereiškia daugybiškumą kaip vienalytiškumo priešybę – tokiu atveju galbūt turime daug formų, spalvų, galimybių ir priimame tai kaip savaiminę duotybę. Šią įvairovę stebime iš šalies, neišgyvendami, nekurdami asmeninio santykio. Pliuralizmas tuo tarpu apima ir dialogo aspektą – šiuo atveju atsiranda sąveika, kuriami ryšiai. Mes ne tik stebime, bet ir dalinamės, mokomės, keičiamės. Pliuralizmas, kaip kiekvienos ir bet kokios religijos vertės ar, kitaip sakant, validumo pripažinimas, kai kurių teoretikų požiūriu neišvengiamai veda prie išvados, kad visos religijos ir pasaulėžiūros yra vienodai teisingos, o ši nuostata savo ruožtu veda į moralinį reliatyvizmą bei pasaulėžiūrinį ir pasaulėjautinį chaosą. Ar tai ir yra tolerancija? Galbūt funkcinė ar dispozicinė prasme, tačiau ne griežtąja. Tikrąja prasme tolerancija turbūt tegali būti apsvastytoji, deliberatyvi, kada išgyvenamas skausmas, pyktis ar bent nepasitenkinimas dėl svarbių vertybių paniekimo ar nepaisymo, tačiau sąmoningai, valingai priimamas sprendimas nespriešinti jėga kažkieno veiksams, nors jie ir vertinami neigiamai. Ir šis sprendimas priimamas vardan dar svarbesnių vertybių, tokių kaip laisvė ar žmogaus asmens orumas.

Šiandien sąžinės ir tikėjimo laisvė dažniausiai šliejama prie pamatinių politinių piliečių teisių, todėl, religinę toleranciją traktuojant kaip pagarbos asmens autonomijai dalį, verta paminėti ir keturias ryškesnes politinės (kartu ir religinės) tolerancijos koncepcijas. Pagal vadinamąją liaudies teoriją, tikrasis pliuralizmas, tolerancija ir demokratija įmanomi tik ten ir tada, kur ir kada visuomenės dauguma pritaria visuotinei sąžinės, žodžio, tikėjimo praktikavimo ar nepraktikavimo laisvės

nuostatai, pastebi jos normų pažeidimus, į juos reaguoja, kitaip sakant, visuomenė yra pasirengusi ginti laisvę šiuo požiūriu.

Remiantis „elito“ teorijos šalininkų samprotavimais, svarbu ne tiek plačiosios visuomenės tolerantiškumas, demokratiškumas ir pasirengimas šias vertybes ginti, kiek visuomenės elito užsiangažavimas ir atitinkama teisinė bazė.

Vadinamosios „pliuralios netolerancijos“ teorijos šalininkai siūlo vertinimus grįsti ne liaudies ar elito pozicijos, bet netolerancijos objektų ypatumais. Pagal šią teoriją, demokratijai ir žmogaus teisėms pavojaus nėra, kol netolerancija yra pliurali, nesutelkta į vieną kurį nors objektą. Kitaip sakant, grėsmės nėra tol, kol nėra visuotinai nemėgstamos žmonių grupės ar religinės bendruomenės.

Galiausiai kultūrinio konformizmo teorijos šalininkai perspėja, kad įvairios užmaskuotos netolerancijos apraiškos gali persmelkti kultūrinio, politinio, socialinio ir religinio gyvenimo sferas kaip destruktivios konformizmo formos.

Gilindamiesi į individualiosios tolerancijos anatomiją turėtume išskirti ir atskirai tyrinėti jos kognityvinį, emocinį ir praktinį aspektus. Štai vienas žymesnių šiuolaikinių tolerancijos ekspertų W.P.Vogt (1997) asmenybės tolerantiškumo žemėlapyje išskiria penkis esminius tolerancijos lygmenis. Tai asmenybės bruožai, nuostatos, įsitikinimai, įsipareigojimai ir galiausiai praktinė veikla. Asmenybės bruožus sąlygoja paveldas ir formuoja auklėjimas. Įgyta informacija įtakoja pavienių nuostatų formavimąsi, o kriti nė refleksija – darnią įsitikinimų sistemą. Tik pakankamai darni asmenybė yra pajėgi valingai sujungti įsitikinimus ir praktinį elgesį. Įsipareigojimų lygmuo čia reikštų dar gilesnį tolerancijos vertybės internalizacijos lygmenį, kada darbai nebesiskiria nuo idėjų, tai yra, kada įsisąmoninti tolerancijos principai veda stabilaus tolerantiško elgesio link. Veiklos pakopa čia reikštų tolerancijos vertybės įgyvendinimą socialinių struktūrų lygmenyje, kitaip sakant, užsiangažavimą ginti diskriminuojamų religinių, politinių, rasinių, tautinių, seksualinių, moralinių ar kitokių asmenų grupių teises. Galime manyti, kad šias asmeninio įsipareigojimo bei veiklos pakopas buvo pasiekę Mahatma Gandis, Martinas Liuteris Kingas, Dalai Lama ir kiti kovotojai už religines bei politines žmogaus teises.

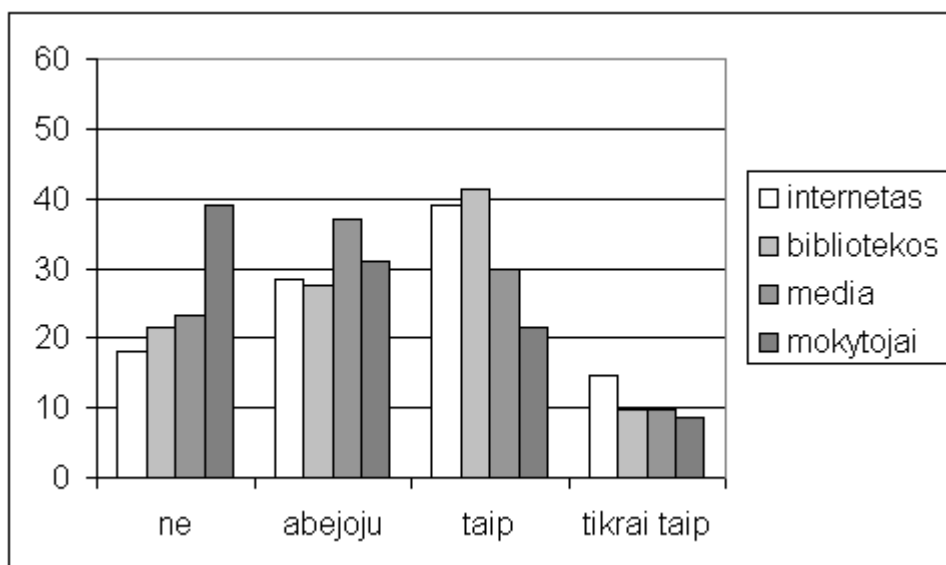
O kokia gi religinės tolerancijos būklė Lietuvoje? Įdėmiau patyrinėję, mūsų šalies istorijoje galima pastebėti labai palankių faktų šia prasme, tarkim nuo LDK laikų besitęsianti taiki totorių, karaimų, žydų ir vyraujančių krikščionių bendruomenių kaimynystė. Reformacijos atėjimas mūsųose taip pat neišprovokavo kruvinių konfliktų, o atsiradusi konfrontacija greičiau davė netgi naudos, nes paskatino intelektualinį gyvenimą, lietuviškų knygų leidybą ir Vilniaus universiteto įsteigimą. Religinės ir politinės tolerancijos nuostatos solidžiai atsispindėjo unikaliose LDK statutuose. Be abejo, būta ir nepakantumo apraiškų, kaip D.Barono (2000) istorinėje studijoje aprašytas karaliaus Mindaugo trijų dvariškių konvertitų nužudymas. Būtų galima teigti, kad Lietuvos žmonės nuo seno buvo pakankamai ar net labai tolerantiški svetimšaliams, jų praktikuojamoms religijoms ir gyvenimo būdai, tačiau gana nepakantūs ir negailestingi savo artimiesiems. Mindaugo dvariškiai kaip tik

laikytini tokiais saviškiais, kurie priimdami krikščionybę matyt įžeidė savo tautiečių jausmus, be to, kaip manoma, taip pademonstravo nelojalumą pačiam karaliui. Taigi, atsiranda pagrindas kalbėti apie dvigubą standartą saviškių ir svetimšalių atžvilgiu, arba tam tikrą tolerancijos principų suvokimo bei taikymo nenuoseklumą.

Be abejo, Lietuvoje labai skaudi ir dar nebaigta suvokti holokausto patirtis. Šiai temai nagrinėti reikalingas išskirtinis dėmesys ir įvairių krypčių mokslininkų bendros pastangos.

Remiantis naujesniais Lietuvoje atliktų tolerancijos tyrimų rezultatais galima padaryti įvairių įžvalgų apie lietuvių religingumą ir tolerantiškumą. Vis gi Lietuvos žmonių požiūrio į tikėjimo dalykus tyrimai atskleidžia gana prieštaringas tendencijas, o ir pati tolerancija kartais laikoma, o kartais ir nelaikoma svarbia vertybe. Konkretesni prof.J.Lakio (1996) ir jo kolegų tyrimai parodė, kad mūsų jaunimas, pvz., nemėgsta labai religingų bendraamžių, nenorėtų su jais sėdėti viename suole, draugauti ir pan. Tai rodytų bendrą, nediferencijuotą netoleranciją religingumui.

2003 - 2004 metais vykdyti Lietuvos jaunų suaugusių (kelių šimtų vyresniųjų klasių moksleivių ir aukštųjų mokyklų studentų) tolerancijos tyrimai taip pat parodė tam tikrą religinės tolerancijos stygių. Čia bus pasiremta preliminariais šio tyrimo statistinės analizės rezultatais. Naudojant „mažiausiai mėgstamų grupių“ metodiką išskirtos kelios socialinės grupės, kurių atžvilgiu pastebėta diskriminacijos požymių. Viena tokių grupių – ateistai (1 pav.).

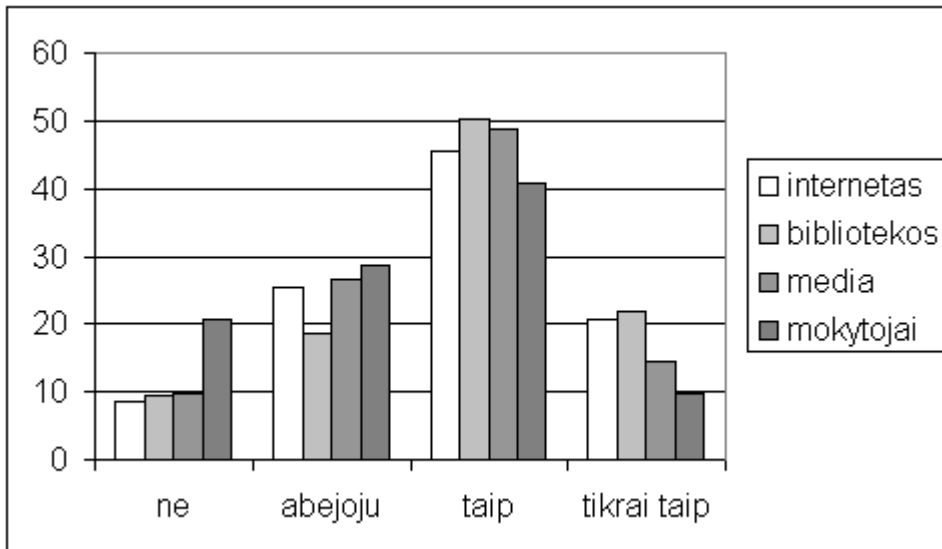

1 pav. Požiūris į ateistų teisę skelbti savo pažiūras, %

Tiriamųjų buvo klausama, ar jie pripažįsta ateistų teisę skelbti savo pažiūras žiniasklaidoje (turėti puslapius internete, leidinius viešosiose bibliotekose, skelbti pažiūras per radiją ir televiziją) ir, galiausiai, dirbti mokytojais bendrojo lavinimo bei aukštosiose mokyklose. Kaip matyti iš 1 diagramos, vos 15% respondentų tvirtai teigė, kad ateistai turi teisę turėti savo puslapius internete, o beveik pusė apklaustųjų šia teise abejojo arba ją neigė (18%). Vos trečdalis

respondentų sutiktų, kad ateistai dirbtų mokytojais, ir beveik 40 % tam prieštarautų! Taigi, tolerancijos netikinčiųjų atžvilgiu stokojama, nes nepripažįstamos svarbios jų pilietinės teisės.

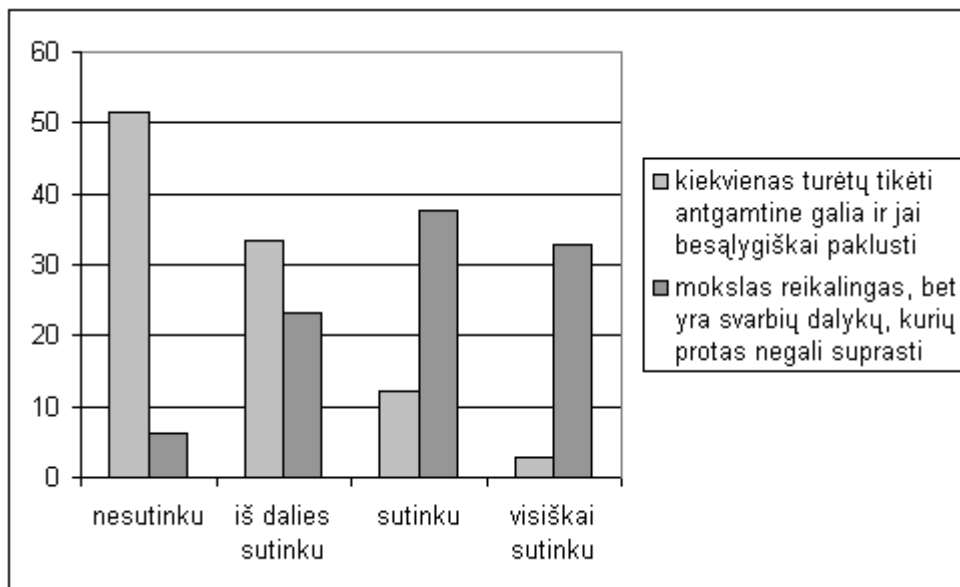
O koks jaunimo požiūris į labai religingus asmenis? (2 pav.)

2 pav. Požiūris į labai religingų asmenų teisę skelbti savo pažiūras, %

Kaip matyti, žymiai daugiau apklaustųjų nurodė, kad pripažįsta labai religingų asmenų teisę turėti puslapius internete, ypač daug respondentų sutiko, kad šių asmenų leidiniai būtų bibliotekose, kiek mažiau, tačiau daugiau kaip pusė visų apklaustųjų pripažino labai religingų asmenų teisę naudotis žiniasklaida ir dirbti mokytojais. Kaip ir reikėjo tikėtis, žemiausias tolerancijos laipsnis užfiksuotas glaudžiausio socialinio kontakto lygmenyje – teiraujantis, ar respondentai sutinka, kad šie asmenys dirbtų mokytojais. Visgi bendra sutinkančių su šiuo teiginiu dalis viršija 50%, o tai pastebimai daugiau nei mokytojų ateistų atveju. Vadinasi yra pagrindo manyti, kad lietuvių jaunuolių netolerancija ateistams gerokai stipresnė nei labai religingiems žmonėms. Tai kelia tam tikrą nerimą ir kartu teikia informacijos apie religinio bei pilietinio švietimo būklę mūsų šalyje.

Tyrimo metu siekta ne tik konstatuoti tolerancijos ypatumus, bet ir ieškota giluminių prielaidų tolerantiškos asmenybės ir brandžios pilietinės visuomenės tapsmui. Tai daryti paskatino koreliacinės analizės duomenys, atskleidę tam tikrus mąstymo panašumus tarp netolerantiškų individų, nepriklausomai nuo to, kad konkrečios jų nuostatos yra net prieštaringos tarpusavyje. Todėl buvo panaudotas M.Rokeach (1960) adaptuotas mąstymo ypatumų klausimynas, leidęs gauti vertingų duomenų apie tiriamųjų polinkį mąstyti autoritariškai, dogmatiškai, nelanksčiai (3 pav.).

3 pav. Polinkio į autoritariškumą rodikliai (pagal M. Rokeach mąstymo autoritariškumo skalę), %

Stiprų polinkį į autoritariškumą čia rodo pritarimas tiek pirmam, tiek ir antram teiginiui. Galima pasidžiaugti, kad tik apie 15 % tirtų jaunuolių sutiko su teiginiu, kad „kiekvienas turėtų tikėti kokia nors antgamtinė galia ir jai besąlygiškai paklusti“ bet netgi toks procentas kelia nerimą. Kaip matyti iš (3) diagramos, apie 51% šiam teiginiui ryžtingai prieštarauja.

Tuo tarpu net 70% gana aukšto išsilavinimo respondentų išreikšta abejonė mokslo bei proto galimybėmis rodo tiek slaptą polinkį į iracionalią pasaulėvoką, tiek ir polinkį į autoritariškumą.

Tačiau kokios šių reiškinių giluminės priežastys ir kodėl dalis Lietuvos jaunimo netoleruoja kitokių religinių įsitikinimų žmonių ir pasisako už jų pilietinių teisių apribojimus – turėtų atsakyti tolimesni tyrimai ir jų duomenų analizė.

Andrius Sprindžiūnas

Literatūra:

Baronas D. Trys Vilniaus kankiniai. Vilnius, 2000.

Lakis J. ir bendraautoriai. Mokyklos bendruomenė. Vilnius, 1996.

Levi-Strauss C. Rasė ir istorija. Vilnius, 1992.

Rokeach M. Open and Closed Mind. New York, 1960.

Vogt W.P. Tolerance and Education: learning to live with diversity and difference. Sage Publications, 1997.

www.religion.net [1]

Publikuota 2004-10-11

Andrius Sprindžiūnas

- socialinių mokslų daktaras, docentas.

Dirba Lietuvos teisės universitete. Tekstas parengtas pagal pranešimą, skaitytą mokslinėje konferencijoje „Mokslinio pažinimo ribos ir šiuolaikinis misticizmas: požiūrių konfrontacija ir tolerancijos problema globalių pokyčių amžiuje“, vykusioje LTU 2004 m. kovo mėn. 24 d. Visos teisės saugomos. Kopijuoti, dauginėti ir kitokia forma skelbti be autoriaus sutikimo DRAUDŽIAMA.

